

Пелешко В.

НЕОТОТАЛІТАРИЗМ — ЗАГРОЗА ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Наш час не випадково багато представників суспільно-гуманітарних наук називають епохою розквіту тоталітарних сект. В усіх розвинутих країнах світу все більше і більше зростає усвідомлення необхідності протидії зростаючому впливу всякого роду «гуру», «віщунів», «пророків», «наставників» тощо. Нажаль, лідерами країн СНД актуальність проблеми до кінця не усвідомлюється, в той час як фінансові, політичні і психотехнологічні можливості такого роду міні-суспільств зростають з дня в день. До сьогоднішнього дня, наприклад, не отримала належного розвитку практика реабілітації жертв деструктивних культів, хоча соціальні запити на проведення реабілітаційних психокорекційних заходів є загрозливо великими. Однак навряд чи можна розробити ефективну систему психореабілітації без поглибленого розуміння механізмів самої насильницької індоктринації.

Отже, що ж таке тоталітарна група?

Під тоталітарною групою слід розуміти об'єднану спільним світосприйняттям, ритуалами і способом життя спільноту, для якої характерний контроль правлячої верхівки над всіма сферами життя окремих індивідуумів.

Форми тоталітарних груп (згідно із відомим російським психологом М. Орлом):

1. Політичні (маргінальні і радикальні, екстремістські партії, терористичні групи).
2. Псевдорелігійні (власно секти: иеговісти, кришнаїти тощо).
3. Комерційні (маркетингові, експансійні мережі, наркоспільноти тощо).
4. Окулярні (парапсихологічні, магічні, по типу ордена тощо).
5. Апокаліптичні (уфологічні, каталітичні, логічні, сайентологічні тощо).

Фактори, що сприяють становленню тоталітарних груп наступні:

1. Відсутність єдиної загальнонаціональної ідеї в багатьох країнах СНД (до недавня і в Україні), яка б замінила комуністичну ідею, яка залишилася в минулому.
2. Існування сучасної людини в інформаційно — насиченому середовищі: агресія мас-медіа та велика кількість слабо контрольованих контактів.
3. Де зорієнтованість людей в умовах футурошока (зростаючий обвал базотворчих світових проблем — економічних, демографічних, сексуальних, соціотропна революція в умовах інформаційного вибуху).
4. Атавізми (пережитки) „холодної війни», які матеріалізуються в різних формах геополітичного протистояння та ідеологічної агресії.
5. Психологічна неграмотність населення, як передумови до безумовного сприймання сугестивного впливу зі сторони зацікавлених осіб.
6. Неможливість засекречування професійних секретів, зомбування від різноманітних брудних ділків (за гроші кожний бажаний може отримати відомості про сучасні ефективні психотехнології).
7. Економічна, і особливо психологічна, зацікавленість (прагнення до влади), як основні мотиви організаторів сектоутворюючої діяльності будь-якого виду культів.
8. Масоване фінансування секретних заходів зі сторони зацікавлених організацій.
9. Відсутність (на сьогоднішній день) реально діючих суспільних інститутів психогігієни та психопрофілактики

Історію людства до певного ступеня можна розглядати як історію воєн, поєдинків та битв. Однак в сучасній реальності, як правило, використовуються більш тонкі, та більш ефективні методи змушення людини до погодження з позицією, яка необхідна зацікавленій особі.

Якості і властивості керівників тоталітарних груп

Це питання є центральною темою моєї роботи, і тому я зупинюся на ньому детальніше.

Тоже, згідно М. Орлу, а також іншим дослідникам (Маріо Ді Фйоріно, Юзефу Макселону, Ф. Зімбардо М.Ляйпше, Е. Волкову, С. Хассену, Р. Ліфтону, В. Петрику, Е. Ліхтенштейну, С. Сьоміну та ін.) якостями і властивостями керівників тоталітарних груп є наступні:

- авторитаризм;
- нетерпимість до чужої думки;
- вроджена сугестивність (добрий оповідач, імітатор, актор, чудова пам'ять, відчуття бувалої людини);
- холеричний темперамент та істероїдні вияви характеру;
- в життєвому досвіді має місце реальний або вигаданий досвід паранормального характеру (надчуттєвий досвід);
- пережили екстремальний досвід (аварії, хвороби, небезпеки,) чудесного спасіння;
- розвинутий інтелект;
- велике відчуття небезпеки «(вовчий нюх)», перехитрити їх новачкові практично неможливо;
- організують систему донощства, це не лише цементує групу, але й привносить особливий присмак в характер будь-яких переживань;
- чудово розбирається в людських недоліках, вловлюють почуття вини, небезпек для себе;
- схильність до ритуалів, яка визначається прагненням приглушити екзистенційний страх перед непрогнозованим світом;
- схильність до магічного мислення, для них всі випадковості мають особливий сенс;
- егоцентризм, неповага до послідовників (від грубого фізичного поводження з ними до нетактовності, наказовий тон);
- нарцисизм, жорсткі схеми самоідентифікації;
- маніпулятивні вміння та навички ефективного сугестивного впливу;
- схильні до активного накопичення інформації (до цього їх змушує місія спостерігати за кращими винаходами інших людей) швидко переймають досвід інших;
- невміння вести діалог, схильність до монологічного викладення істинних особисто для себе позицій, які нав'язуються імперативно;
- прагнення спеціально інфантилізувати своїх послідовників (схильність до вживання звертання «син», «дочка», «чадо» та ін.).

Якщо проаналізувати усі ці якості і властивості характеру психотипу керівників тоталітарних груп з точки зору типології Юнга — Майєрс Бріггс — Аугустінавічюте, то можна переконатися, що вони притаманні перш за все для крайнього варіанту типу етико-інтуїтивний екстраверт (EIE, $\blacksquare\blacktriangle$) в другу чергу, для крайнього варіанту типу логіко-сенсорний інтроверт (LIS, $\square\bullet$) і нарешті, для крайнього варіанту типу сенсорно-логічний екстраверт (SLE, $\bullet\square$). Оскільки характеристика цих психотипів є досить детально описана у відповідній літературі і яку не важко придбати, не будемо зупинятися детальніше на їх описі.

Виходячи з вищесказаного, впливає, що основними факторами, які становлять загрозу для будь-якого цивілізованого суспільства зі сторони тоталітарних груп, є наступне:

1. Розширення сфер впливу тоталітарних культур, діяльність яких супроводжується підривом суспільного порядку, нанесення шкоди здоров'ю і моральності населення, використання спеціальних хімічних препаратів і апаратури, які дають можливість маніпулювати вольовою сферою людини. Загроза переслідування бувших членів культу, а в ряді випадків і пряма фізична розправа (як, для прикладу, у випадку з Аум сенрікьо) зі сторони його лідерів над тими, хто вирішив залишити культ.
2. Можливий вихід з-під контролю окремого войовничого культу, діяльність якого може привести до загибелі людей, масовим заворушенням та терористичним актам (Народний Храм, 1978р., Гілка Давидова, 1993р., Аум сенрікьо, 1994–1995рр.), провокування та загострення конфлікту на політичному, релігійному, соціально-економічному ґрунті.
3. Використання тоталітарних культур різноманітними структурами, (можливо відмивання «брудних» грошей, отриманих злочинним шляхом, під прикриттям культур та навпаки), використання внесків, пожертвувань навіть, самих адептів з метою протиправної діяльності (саєнтологія, церква Муна, Аум сенрікьо та ін.). В зв'язку з цим зростає небезпека розповсюдження наркоманії. Деякі керівники тоталітарних культур використовують різноманітні наркотичні засоби, вводять своїх послідовників в наркотичну залежність, що дає можли-

вість маніпулювати свідомістю своїх послідовників і отримувати від них прибуток. Переважна більшість тоталітарних культів являються або релігійними об'єднаннями, які звільняються від сплати податків від прибутків, що отримані шляхом пожертвувань, або суспільно-політичними організаціями, які не сплачують податки з своїх членських внесків. Досить часто (за свідченням спеціалістів) релігійні і політичні організації, та тоталітарні культу зокрема, ті що займаються під прикриттям статутної діяльності, протизаконною комерційною діяльністю та не платять податки з отриманих таким чином прибутків, а також під виглядом гуманітарної допомоги ввозять комерційні товари.

4. Діяльність тоталітарних культів і пов'язаних з ними політичних кіл іноземних держав, спрямованих на те, щоб використовувати релігійний, політичний та економічний фактори для втручання у внутрішні та зовнішні справи України, наприклад, проникнення в органи законодавчої, виконавчої і місцевої влади, засоби масової інформації, займаються військовим, промисловим та іншими видами шпигунства та підривної діяльності. Розповсюдження деструктивних ідеологій, що становлять пряму загрозу для духовного стану українського народу, та таких, що суперечать загальнолюдським цінностям (Свідки Єгови, саєнтологія, церква Муна та ін.). Що стосується Свідків Єгови, то їхнє заняття шпигунством не є доведеним, зате щодо розповсюдження деструктивних ідеологій їхня діяльність не викликає жодного сумніву.

Пропаганда вчень сучасних тоталітарних груп поєднується із чітко відпрацьованою системою вербування нових членів. Ця система спирається на техніку так званого «першого контакту». Комунікабельні і належним чином підготовлені члени групи прагнуть зав'язати знайомства на вулицях, на вокзалах, у студентських гуртожитках, а також, проводячи масові розважальні заходи (шоу, дискотеки і т.п.). Уміло викликаючи співбесідника на відверту розмову про його сумніви і тривоги, вони разом із тим ненав'язливо, м'яко розповідають йому про перебування у своїй організації, запрошують на молитовні збори чи лекції.

До речі, за свідченням фахівців, ознаками вербувань тоталітарної групи є наступні:

- 1) Це найбільш дружньо налаштована до вас людина, яку ви коли — небудь зустрічали;
- 2) Це людина, яка **занадто** зацікавлена в тому, що вам, як вона з'ясувала, подобається робити;
- 3) Той, хто осипає вас компліментами і похвалами та холоднокрівно оцінює, що від вас можна взяти: ентузіазм, енергію, фізичну чи інтелектуальну силу, гроші, квартиру і т.п.);
- 4) Той у кого є всі відповіді на усі запитання.

Як тільки людина, зворушена такою першою зустріччю, залучається до життя тоталітарної групи, вона потрапляє у світ особливих стосунків, оскільки за рекламним образом справжнього батька виявляються риси автократичної особистості. Деспотизм цей має загальний характер, закріплюється він внутрішнім розпорядком та системою репресивних заходів. Прагнучи забезпечити вплив на організацію, лідери тоталітарних угруповань роблять усе можливе для того, щоб ізолювати членів групи фізично і духовно від зовнішнього світу, відвернути від колишніх цінностей, а також нейтралізувати особистісне самоусвідомлення. Це робиться за допомогою насиченої програми колективних заходів. Ця програма передбачає так звані «семінари», колективні молитви і співбесіди, повторення одних і тих же гімнів, зазубрювання біблійних текстів, ритуальні механічні дії, втручання у будь-яку сферу життя людини, навіть в інтимні стосунки, регламентування почуттів, взаємної симпатії, права обирати друзів та коханих поза межами групи. Маніпуляція свідомістю членів організації здійснюється під гаслом: «Перестань думати! Хто попадається на власний розум — потрапить в біду». Це гасло сприяє зміні свідомості соціально розвинутої людини свідомістю дитини, яка не має проблем, щоб тривожили її оскільки втрачає особистість, тобто спостерігається феномен вікової регресії. Рішення за таку людину приймають старші, які захистять чи покарають її. Депрограматори (фахівці-психологи, які працюють із людьми після їхнього перебування в різноманітних тоталітарних групах) стверджують, що іноді людина перетворюється просто на рослину, соціального інваліда і пропонують два шляхи виходу із таких груп:

- 1) Депрограмування, яке виявляється у тому, що як правило, рідні силою забирають адепта із тоталітарної групи, ізолюючи його, повідомляючи при цьому про усі негаразди даної організації. Цей спосіб, на думку фахівців, є малоефективним і завершується, як правило поверненням в групу.

- 2) Консультування про вихід, як вважають фахівці, є більш ефективним і водночас більш тривалим способом, полягає він у тому, що adeptові дається інформація і право самому приймати рішення про вихід із групи чи перебування в ній.

В Україні діють більше ніж тисяча нових та нетрадиційних культів, переважна більшість яких є тоталітарними. Станом на 1992-й рік діяло всього 79 таких осередків, що говорить про надзвичайно швидкий ріст подібних рухів, що ж стосується Росії, то у Москві, наприклад, станом на 1994 рік до деструктивних культів належало біля 100 тис. чоловік.

Згідно даних соціологічних досліджень відділу релігієзнавства інституту філософії АН України, серед представників нових та нетрадиційних рухів 62% становлять жінки, більше ніж 54% становить молодь віком від 20 до 29 років (це особливо насторожує), 38% — люди віком від 30 до 49 років. Більшість з них мають досить високий рівень освіти. Так, для прикладу, вищу або незакінчену вищу освіту мають 54,1% членів культу. Серед них: 29,2% — представники інтелегенції, 21,5% — студенти, 9,1% — робітники, 6,6% — службовці, 0,7% — селяни.

Феномен культової індоктринації з точки зору 16-типної Типології особистості (за С. Хассеном). Цей аспект культурної індоктринації було продемонстровано з наукової точки зору доктором Флевиллом Йикли, поважним психологом та членом магістральної Церкви Хреста. За допомогою теста-опитувальника типів особистості Майер-Бригс було опитано 800 членів Бостонської Церкви Христа, культової групи на чолі з Кипом Мак-Кіном. На той час цей культ намагався вербувати членів загальноновизнаної Церкви Христа. С. Хассен вважає, що лідер Бостонської церкви погодилися брати участь тому що, сподівалися добитися довіри двох мільйонів adeptів магістральної Церкви Христа.

Йикли творчо підійшов до проблеми. Він заставив учасників заповнити тест-запитальник типів особистості три рази. Їм було запропоновано:

- 1) Відповісти на кожне запитання, так як вони зробили би це до приєднання до групи.
- 2) Заповнити анкету як дійсний учасник групи.
- 3) Заповнити її на п'ять років вперед.

Коли Йикли скорелював дані першого тесту, то він виявив, що до приєднання до групи типи індивідуальності значно коливалися. В другому тесті всі члени групи зміщувалися до одного і того ж типу індивідуальності. Вони почали відповідати типу особистості, який був властивий лідеру Бостонської Церкви Христа. Третій тест показав майже загальний перехід до цього типу. В якості контрольної групи Йикли дав цей тест католикам, баптистам, лютеранам, пресвітеріанам і членам магістральної Церкви Христа. Тут ні до, ні на протязі, ні після того як вони приєдналися до своїх церков, ніяких змін не було. Йикли видав результати своїх досліджень в книзі „Дилема учнівства», якою можна скористатися безплатно через Інтернет.

У кожного є своє власне „Я». Тип індивідуальності у здорового індивідуума не міняється, не дивлячись на вікові зміни. Зміна типу особистості часто вказує на нездоровий соціальний тиск, що змушує людину діяти так, ніби вона є якоюсь іншою. Результати досліджень Йикли показали, що культу створюють саме такий вид тиску. Це дослідження також підтвердило існування культової особи, що поневолює і затикає рот власному «я» подібно до «упокорювальної сорочки». С. Хассену здається, що Йикли вдалося статистично продемонструвати наслідки деструктивних методів контролю свідомості.

При взаємодії з близьким необхідно визнати різницю між особистістю до вербовки, культовою особистістю (період членства в культурі) і власним людським «Я», яке залишається з ним назавжди. Навіть люди які народилися в культурі, мають власне «Я», пригнічене при народженні. Саме сила власного «Я» робить можливим звільнення людей від культів через роки і навіть десятиріччя після приєднання до групи. Коли проінформована сім'я і друзі починають працювати як команда, щоб застерегти близьку людину від контролю над свідомістю, стіни, зведені культом, руйнуються.

На завершення статті автор пропонує деякі можливі міри боротьби з тотальними групами, серед них:

1. **Підривна діяльність.** Тактичні дії, спрямовані на порушення єдності організації з середини, створення атмосфери недовіри і підозри, зокрема між лідерами і кандидатами в лідери групи.
2. **Дискредитація.** Метод демонстрації негативних сторін діяльності (в тому числі в ЗМІ) в тоталітарних групах. Одночасно треба бути готовим до діалогу з членами цих груп, так як

- виключно негативне відношення до них ще більше переконує їх, що навколишній світ — це зло, а це може підштовхнути їх до радикальних дій (теракти, масові самовбивства тощо).
3. **Втручання.** Координація і організація зусиль, щоб перешкодити або ускладнити діяльність цих організацій, тим самим понижуючи прибутки, дивіденди на витрачені зусилля, або збільшуючи затрати.
 4. **Проникнення.** Діяльність, що пов'язана з добуванням інформації або вербовкою інформаторів, а також зі спробами проникнення в тоталітарні групи кадрових співробітників спецслужб, особливо держбезпеки.
 5. **Запобігання.** Здійснення широкої просвітницької і психореабілітаційної програм для того, щоб допомогти людям припинити свою подальшу участь в діяльності тоталітарних груп (може також запобігти вступу в подібні групи).

Л и т е р а т у р а :

1. *Арендт Х.* Джерела тоталітаризму. — (укр. переклад) К. : Дух і літера, 2005. — 584 с. [ISBN 966-378-009-6](#)
2. *Волков Е.Н.* Материалы по контролю сознания и деструктивным культам. — URL: <https://evolkov.net/cults/index.html>.
3. *Джилас М.* Обличчя тоталітаризму. Розмови зі Сталінім. (1953—1954)
4. *ді Фйоріно М.* Тоталітарні інституції і “промивання мізків”. — Львів, 2000.
5. *Зимбардо Ф., Лайтне М.* Социальное влияние — СПб.: Питер, 2001. — 448 с.
6. *Луценко І.Г.* Тоталітарні секти: поняття і ознаки // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 4 (63). — С. 236-243.
7. *Макселон Ю.* Психологія. З викладом основ психології релігії. — Львів. Монастир Монахів Студійського Уставу. Видавничий віділ "Світчадо", 1998.
8. *Орёл Н. Н.* Психологические механизмы влияния тоталитарных групп на личность: профилактика и преодоление зависимости // Контроль сознания и методы подавления личности: Хрестоматия. — Мн.: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. — С. 413—443.
9. *Петрик В.* Європейський досвід відносин держави і новітніх релігій. — URL: <http://orthodoxy.org.ua/ru/2009/08/14/25840.html>.
10. *Петрик В.М., Сьомін С.В., Ліхтенштейн Є.В., Гринько В.В., Остроухов В.В.* Нетрадиційні релігійні та містичні культури України. — К.: “РОСАВА”, 2003. — 336с.
11. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. (1945) (в укр. перекладі). — К.: Основи, 1994. — 495 с. — [ISBN 5770756144](#), [ISBN 5770756152](#) (т.1), [ISBN 5770756160](#) (т.2)
12. *Салін Д.А.* Тоталітарна секта, як осередок релігійного екстремізму та транснаціональної злочинності // Грані права: XXI століття. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. — Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. — С. 281-284
13. *Сьомін С.* Українська молодь під прицілом новітніх релігійних культів і сект. Українська молодь під прицілом новітніх релігійних культів і сект // Людина і політика. — 2000. — № 3. — С. 54—63.
14. *Хайек Ф., А. фон.* Дорога к рабству. — М., 2005.
15. *Carlton J. H. Hayes.* The Novelty of Totalitarianism in the History of Western Civilisation. — Lecture on American Philosophical Society, 17-18 November, 1939. / Columbia Univ. Pr. 1940.
16. *Friedrich C.J., Curtis M., Barber B.R.* Totalitarianism in Perspective: Three Views. — Praeger, 1969.
17. *Friedriche J., Brzezinski Z. K.* Totalitarian Dictatorship and Autocracy. — Cambridge (Mass.), 1956.
18. *Hassan S.* Combating Cult Mind Control (30th Anniversary ed.). — Park Street Press, 2018.
19. *Holmes L.* Totalitarianism. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. — Ed. NJ. Smelser, P. B. Baltes. — Oxford, 2001.
20. *Lifton R.J.* Thought Reform and the Psychology of Totalism: A Study of «Brainwashing» in China. — URL: <http://www.rickross.com/reference/brainwashing/brainwashing19.html>.
21. *Linz Juan J.* Totalitarian and Authoritarian Regimes. — Lynne Rienner Publ., 2000. — 343 p. [ISBN 155587866](#)
22. *Talmon J.L.* The origins of totalitarian democracy. — L., 1961
23. *Zimbardo P.G.* The Lucifer effect : understanding how good people turn evil. — New York : Random House Trade Paperbacks, 2008.

Про автора:

ПЕЛЕСЬКО Василь Анатолійович — дослідник в галузі соціоніки та соціальної психології, учасник Міжнародних конференцій з соціоніки.